

К. 0111.
2022-60

К

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**КУСЕИН КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.20.616 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК: 82.1:82.4(575.2)(043.3)

КИЙИЗБАЕВА ЧОЛПОН КУДАЙБЕРГЕНОВНА

**ААЛЫ ТОКОМБАЕВДИН
ПУБЛИЦИСТИКАСЫ**

10.01.01 – кыргыз адабияты

**Филология илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

БИШКЕК – 2022

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун кыргыз адабияты бөлүмүндө аткарылды.

Илимий жетекчи: Акматалиев Абдылдажан Амантурович, филология илимдеринин доктору, профессор, КР УИАнын академиги, Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун директору

Расмий оппоненттер: Тиллебаев Садык Алаханович, филология илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин мамлекеттик тил боюнча проректору

Жунусалиева Кундуз Тотоновна, филология илимдеринин кандидаты, доцент, Талас мамлекеттик университетинин мамлекеттик тил боюнча проректору

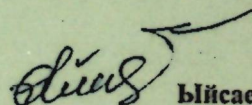
Жетектөөчү уюм: Ош мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты кафедрасы (723500, Ош шаары, Ленин көчөсү, 331).

Диссертация 2022-жылдын 5-октябрында саат 13.00до Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Чыңгыз Айтматов атындагы Тил жана адабият институту, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кусейин Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.20.616 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот (Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547). Диссертацияны коргоо боюнча видеоконференцияга кирүү шилтемеси: <https://vc.vak.kg/b/ds-r3q-rt9-gyb>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265а), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547), К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин китепканаларынан (722044, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 27) жана Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын электрондук порталынан таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын 5-сентябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, филология илимдеринин кандидаты

 Н.Т. Нысаева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. А. Токомбаев көркөм адабияттын бардык жанрында үзүрлүү эмгектенип, терең идеялуу, жогорку көркөмдүктөгү, философиялык ойго бай чыгармаларды жараткан. Анын узак жана татаал өмүрүндөгү чыгармачылыгы жана коомдук ишмердиги тарыхтан өз ордун тапты. Бирок чыгармачылыгынын экинчи канаты болгон публицистикасы ушул күнгө чейин толук кандуу изилденип, адабият таануу илиминде татыктуу баасын ала элек.

Азыр адабият таануу илиминде жеке А. Токомбаевдин гана эмес, бүтүндөй кыргыз акын-жазуучуларынын публицистикадагы чыгармачылыгын изилдөө актуалдуу бойдон турат. Акыркы жылдары кыргыз окумуштууларынын бул жаатта ишти колго ала башташы – тээ 1980-жылдардын аягында кыргыз окумуштуулардан биринчи болуп Алтын Асанованын “Чыңгыз Айтматов – публицист” деген илимий ишин, 2017-жылы Качкынбай кызы Айгүлдүн “Ч. Айтматовдун публицистикасындагы сүрөткер жана доор маселеси” аттуу жазган диссертациясы менен улантышы, жазуучу Түгөлбай Сыдыкбековдун публицисттик ишмердиги боюнча дагы бир илимий ишти жазуу колго алынып жатканы адабият таануу илиминде кубанычтуу жаңылык.

Ошонун ичинде кыргыз адабиятынын кышын алгачкылардан болуп тизишкен акын-жазуучу Аалы Токомбаевдин публицистикасы дагы илимий жактан өз баасын алууга тийиш жана анын көркөм дөөлөттөрүн илимий анализге алуу, чыгармаларынын идеялык-тематикалык ар түрдүүлүгүн талдоо, өзгөчөлүктөрү менен кемчиликтерин системалуу изилдеп, кыргыз публицистикасынын өнүгүшүнө кошкон салымын белгилеп көрсөтүү зарылдыгы көңүл борборунда турат.

Анын жанрдык жана тематикалык жактан ар түрдүү бай публицистикалык мурасын кыргыз элинин өткөндөгү тарыхы, руханий жана материалдык маданиятынын байлыгы деп бааласак болот. Себеби анын басып өткөн жолу, жазган чыгармалары – кыргыз элинин өтмүшү, тарыхы.

А. Токомбаевдин поэзиясы жана прозасы, басып өткөн жолу, адабияттагы орду тууралуу илимпоздор тарабынан эң эле көп эмгектер, илимий иштер жазылган. Буга мисал катары К. Артыкбаевдин, К. Асаналиевдин (1956), Ш. Үмөталиев менен К. Асаналиевдин (1960), А. Салиевдин (1958), С. Тиллебаевдин (2011), А. Садыковдун (2012) жана башка авторлордун эмгектерин атасак болот. Бирок алар калемгердин поэзиясына, прозалык чыгармаларына гана басым жасап, публицист-

тик чыгармачылыгына, анын өзгөчөлүгүнө, проблемаларына тереңден сүңгүп кирген эмес.

Ошол эле бүтүндөй илимий жолун Токомбаевдин чыгармачылыгына арнаган К. Артыкбаев дагы эмгектеринин дээрлик бардыгында, ал тургай ал жөнүндө жазылган монографиясында дагы акындын чыгармачылыгына жана чыгармаларына басым жасаган. Анын илимдин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазган кандидаттык иши дагы А. Токомбаевдин акындык чеберчилигинин маселелерине арналган [Артыкбаев, К. А. Токомбаевдин акындык чеберчилигинин маселелери жана аны ыр менен жазылган “Таң алдында” романы [Текст]: филол. илим. канд. ...дис. автореф.: 10.01.01. / К. Артыкбаев. – Ф.: 1966. – 23 б.].

Ушундай көрүнүш окумуштуу Абдыкадыр Садыковдун эмгектеринде да байкалат. Аалы Токомбаевдин чыгармаларына алгачкылардан болуп кайрылган Шаршенбек Үмөталиевдин бир катар макалаларында дагы публицисттик ишмердиги тууралуу маалыматтарды аз кездештирсең. Башка авторлор тарабынан акындын журналисттик жана публицисттик ишмердиги тууралуу жазылган макалалары дагы саналуу эле. Жазуучунун кызы жана адабиятчылар тарабынан түзүлгөн “Улуулуктун татаал жолу” жана “Аалы Токомбаев – сынчы жана адабиятчы” аттуу көлөмдүү китептерде акындын поэзия, проза, драматургия, адабий сын, публицистика жанрларындагы изденүүлөрү, ал тууралуу жазылган макалалар, замандаштарынын эскерүүлөрү, айрым документтер камтылган. Тилекке каршы, бул эки эмгек тең көлөмдүү болгону менен акындын биз изилдөөгө алып жаткан публицистикасына баа берилген эмес.

Андыктан публицисттин идеялык-эстетикалык өзгөчөлүктөрүн, козгогон маселелеринин жана ага карата айтылган ойлорунун баалуулугун, касиетин ачып берүү, адабият, тил, элдик мурастар, тынчтык, достук, сүйүү, жашоо, тагдыр ж.б. тууралуу жазган эмгектерин комплекстүү талдоо, жеке стилдик, тематикалык жана жанрдык өзгөчөлүктөрүн ачуу, кыргыз публицистикасындагы алган ордун, улут маданиятына кошкон салымын аныктоо теманын актуалдуулугун шарттайт.

Диссертациянын темасынын негизги илимий иштер менен болгон байланышы. Илимий изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун илимий иштеринин планы менен дал келет.

Изилдөөнүн максаты, милдеттери. Иштин негизги максаты кыргыз адабиятынын өнүгүшүнө А. Токомбаевдин чыгармачылыгынын, анын ичинде публицистикасынын кошкон салымын жана анын идея-

лык-тематикалык, жанрдык-стилдик өзгөчөлүгүнө системалуу анализ жүргүзүү, талдоо жана жазуучунун ой-пикиринин адабий-эстетикалык маанисин көтөрүү болуп саналат. Жогорудагы максатты ишке ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттерди алдыбызга койдук:

1. Кыргыз адабият таануусунда А. Токомбаевдин чыгармачылыгынын анын ичинде публицистикасынын изилденишине сереп жасоо;

2. Публицистиканын теориялык маселелерине көңүл буруп, кыргыз адабият таануусундагы публицистикага байланыштуу ой-пикирлерге талдоо жүргүзүп, изилдөөлөргө обзор берүү;

3. А. Токомбаевдин кыргыз публицистикасынын түптөлүшүнө жана өнүгүшүнө кошкон салымын жана ордун аныктоо;

4. Макалалар, маек, баяндамаларда публицист кайрылган маселелерди коомдун, адабий процесстин өнүгүү динамикасынын контекстинен карап, адабий-теориялык, адабий-тарыхый негизде анализге алуу;

5. Калемгердин публицистикасынын тематикалык өзгөчөлүгүн аныктоо;

6. Аалы Токомбаевдин публицистикалык чыгармаларынын жанрдык-стилдик өзгөчөлүктөрүн талдоого алуу.

Илимий иштин жаңычылдыгы А. Токомбаевдин публицисттик ишмердүүлүгүнүн алгачкы жолу илимий системага салынышы менен белгиленет.

Изилдөөнүн теориялык мааниси. Диссертациялык иш А. Токомбаевдин публицистикасын изилдөөгө белгилүү деңгээлде өз салымын кошуу менен, келечекте жүргүзүлүүчү илимий изилдөө иштерине илимий-теориялык жактан өбөлгө болуп бере алат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Изилдөөдөн алынган негизги натыйжа-жыйынтыктарды жогорку жана орто кесиптик окуу жайларында, орто мектептерде А. Токомбаевди жана анын чыгармаларын таанытууда, адабият жана публицистиканы окутууда, окуу программаларын, окуу куралдарын түзүүдө, аталган темада реферат, курстук, дипломдук иштерди жазууда пайдаланууга болот. Адабият таануу, журналистика адистиги боюнча студенттерге, изденүүчүлөргө, аспиранттарга жана окумуштуу-методисттердин иштерине илимий-методикалык маалымат катары салымын кошот. Иштин жыйынтыктары кыргыз адабияты менен журналистиканын тарыхы, теориясы менен практикасы боюнча жазыла турган илимий иштерге негиз болуп бере алат.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. А. Токомбаевдин чыгармачылыгын, анын ичинде публицистикасын изилдөөдө коомдун өнүгүүсүнүн ар кыл этаптарындагы коом-

дук-саясий көз караштардын, маданий өсүштүн жана түшүнүктөрдүн айырмачылыктары, калемгердин жеке турмуштук, адистик тажрыйбасы, эстетикалык табити көз караштардын ар түрдүүлүгүн, пикирлердин көп кырдуулугун шарттап турат. Андыктан адабият таануу илиминде жазуучунун публицистикасынын орду чоң, бирок ал атайын изилдөөнүн объектиси боло элек.

2. Ар бир адамдын көз карашы жашаган дооруна жараша калыптанат. Ошол доордогу элдин турмушу, айланасында болуп жаткан өзгөрүүлөр, кубулуштар, өнүгүүлөр адамдын калыптанып, эстетикалык дүйнө таанымынын артышына өбөлгө болот. Басып өткөн жолуна, калыптанган көз карашына жараша түрдүү айырмачылыктар, өзгөчөлүктөр чыгат. Демек, кыргыз публицистикасынын айланасында да айырмачылыктардын, түрдүү көз караштардын болушу мыйзам ченемдүү.

3. Өткөн кылымдын башындагы публицистика кыргыздардын аңсезимин көтөрүүгө, совет бийлигин чыңдоого, кулатылган таптардын калдыктары менен күрөшүүгө, жаңы түзүлүштүн артыкчылыгын даңазалоого багытталган. Токомбаев өзүнүн эмгектери менен коомдук турмушту жакшыртууга аракет кылат, окурмандарын жакшы жашоого чакырат жана чыныгы ишенимди издөөгө негизделген жеке тандоонун маанилүүлүгүн түшүнүүгө түртөт.

4. Токомбаевдин публицист катары өнүгүүсүнүн бардык этаптарында коомдук-саясий, социалдык-маданий, моралдык жана философиялык изденүүсү анын көркөм адабияттагы, публицистикадагы чыгармачылык изденүүлөрү менен байланышкан. Изденүүлөрүнүн чордонунда кыргыз элинин турмушунун бүтүндөй картинасын түзүү турган. Бул анын публицистикасынын ырааттуулугун гана эмес, анын бүткүл чыгармачылык мурасын бирдиктүү көркөм система катары карай билүү керектигин далилдейт.

5. Публицисттин чыгармачылыгындагы тематикалык көп түрдүүлүк – бул муктаждык эмес, биринчи иретте жарандык милдети жана чыгармачылыктын жогорку чеги. А. Токомбаев тандаган темалар биринчи кезекте адептүүлүктүн жана өзүн-өзү өркүндөтүүнүн универсалдуу мыйзамы болуп саналат.

6. Токомбаевдин бул жааттагы чыгармачылыгы публицистиканын бардык жанрын камтыганы менен өзгөчө. Коомдогу көрүнүштөргө карата жазылган курч макалалары дагы, эл алдында сүйлөгөн сөздөрү дагы айтылган терең философиялык идеялар жана түшүнүктөр менен байыган.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Темага тиешелүү илимий-теориялык, фактылык маалыматтарды талдоо, жуурулуштуу аркылуу же-

тишилген илимий тыянактар изденүүчүнүн жекече салымы болуп саналат.

Диссертациянын илимий жыйынтыктарынын апробациясы. Диссертациядан алынган илимий жыйынтыктар баяндама түрүндө республикалык жана эл аралык илимий конференцияларда, семинарларда, лекцияларда чагылдырылды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын илимий макалаларда толук чагылдырылышы. Изилдөөнүн негизги жоболору он бир (11) публикацияда ачылып берилди. Тема боюнча жарык көргөн эмгектер боюнча жалпы баллы – 120.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, тогуз бөлүмдөн, баптар боюнча кыска корутундулардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин негизги бөлүгүнүн көлөмү – 158 бетти, адабияттардын тизмеси кошулганда 176 бетти түзөт.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын киришүү бөлүмүндө тандалып алынган теманын актуалдуулугу негизделет, аны иштеп чыгуу даражасы мүнөздөлөт, изилдөөнүн максаты жана милдеттери аныкталып, коргоого сунуш кылынган жоболор туюндурулуп берилет.

Биринчи бап “Улуттук публицистиканын теориялык-тарыхый маселелери” деп аталат. Иштин бул биринчи бабында кыргыз публицистикасы жана анын өнүгүү баскычтары, А. Токомбаевдин бул жанрдын калыптанышына жана өнүгүшүнө кошкон салымы каралып, буга чейинки жазылган илимий эмгектерге, макалаларга обзор берилип, изилдөөнүн объектиси менен предмети, методологиялык негиздери каралды.

“Кыргыз публицистикасы жана өнүгүү баскычтары” деп аталган биринчи бөлүмдө кыргыз публицистикасынын жаралышы жана өнүгүү баскычтары, анын өнүгүшүнө салым кошкон кыргыз интеллигенциясы жөнүндө сөз болду.

Тарыхта биз кыргыз публицистикасынын жаралышын “Эркин Тоо” гезитинин чыгышы менен аныктап жүрөбүз. Бул тарыхый чындык. Бирок 1924-жылга чейин эле алгачкы агартуучуларыбыз менен кат-сабаты жоюлган бир катар жаштар Октябрь революциясына чейин жана анын алгачкы жылдарында казак, өзбек, татар басма сөздөрүндө – “Ай-кап”, “Шолпан”, “Жас кайрат”, “Аелдер тендиги” деген журналдарга,

“Көмөк”, “Ушкын”, “Кедей эрки”, “Ак жол” сыяктуу басылмаларга макала, очерктерин жарыялап турушкан.

Кыргыз журналистикасына чыйыр салгандардын көч башында 1912-жылы Троицкий шаарында чыгып турган “Айкап” журналынын №1 санына басылган “Оренбургдан Ташкенге чейин” деген алгачкы макаласы менен Э. Арабаев турат деп айтсак болот. Себеби кыргыз профессионал адабиятына, тарыхына арналган эмгектерди, илимий иштерди, мемуарларды барактап отуруп мындан мурун гезит-журналдарга макала жазгандарды кездештире алган жокпуз. Бул макаласында Э. Арабаев жаңы илим-билимге умтулган кыргыз-казак кедей-кембагалдарынын, ата-энеси жок жетим балдардын сабатын ачууда жеңилдиктерди берүү жана кедейлердин балдарын окутуу зарылчылыгын орус бийлигине кулак кагыш катары айтып, жаштарды билимге чакырган [Абдырахманов, Т. Эки доор инсаны Эшенаалы Арабаев [Текст] / Т. Абдырахманов, А. Кубатова, Ж. Байдилдеев. – Б.: Махprint, 2013. – 135 б.]. Ушул эле эмгектен 1917-1918-жылдардан баштап Э. Арабаевдин катарына М. Тынышпаев, А. Найманкожо, Төрөкул Жанузаков, Касымбек Галымбеков деген кыргыз жигиттеринин кошулганын көрүүгө болот.

1920-жылы чыга баштаган “Ак жол” газетасына бир катар казак жаштары менен бирге Э. Арабаев, Казак-кыргыз агартуу институтунда окуган К. Тыныстанов, Б. Данияров, О. Алиев көмөктөшүп, алгачкы сандарына үндөө макалаларын жазышкан [Орузбаева, К. Базаркул Данияров – первый педагог [Текст] / К. Б. Орузбаева, А. С. Даниярова. – Б.: Общественный фонд Санжарбека Даниярова, 2021. – 472 с.].

Булар кыргыз жаштарын билим алууга, чачылганды жыйноого, элди бириктирүүгө далалат кылышкан. Жогоруда аты аталган алдыңкылар менен катар эле “Заря Свободы”, татар тилинде чыккан “Көмөк”, андан барып “Учкун”, “Тилчи” газеталарына ошол кездеги кыргыз элинин, кубаныч, шаттыгын билгизип турган Ысак Шайбеков, Жумадыл Түлөкабылов, Орозакун Элепесов, Байсерке Калпаков, Исамуддин Кудайбергенов, Зыйна Элепесова, Сыдык Карачев сыяктуу бир катар ысымдарды Касымалы Баялиновдун 1977-жылы “Советтик Кыргызстанга” чыккан “Уядан алгач учкандар” аттуу макаласынан жолуктурабыз Бул алгачкы карлыгачтардын алдыңкы сабында Сыдык Карачевди да көрүүгө болот. Алгачкы журналисттер жөнүндө кеп кылып жатканда Токчоро Жолдошевдин ысымын дагы атабай кетүүгө болбойт.

Албетте, булардын жазгандары публицистиканын азыркы талаптарына жооп берген эмес, бирок ошол кездеги актуалдуу маселелерге ар-

налып, эркиндик, теңдик алган кыргыз элин көчмөндүк турмушту таштап, отурукташып, бак-дарак тигип, мектеп куруп, илим-билим алууга, маданиятка ээ болууга, социалисттик курулушка активдүү катышууга чакырган, жаштарды жаңынын жарчысы болууга жана көркөм чыгармачылыкты өстүрүүгө үндөгөн.

Ушундай аздыр-көптүр билими бар кыргыз жаштарына ичиндеги кубанычын, мунун ар кайсы улуттун гезиттерине бастырып, көз каранды болуп жүргөн кезде “Эркин Тоо” гезитинин чыгышы эң чоң кубаныч алып келген. Газета чыгаруудагы кыйынчылыктарга, бут тосууларга карабастан О. Алиев, С. Карачев, К. Карасаев, М. Акматов кыргыз элинин көксөөсүн суутуп, өз мекенинен алыс, эч бир шарты жок жерде 1924-жылы 7-ноябрда араб ариби менен кыргыз тилиндеги төрт беттүү тунгуч гезитти чыгарышат. Ошол кезде Ташкентте окуп, иштеп жүргөн – Э. Арабаев, Ж. Абдырахманов, Т. Токбаев, Ы. Тойчунов, А. Сыдыков бул жаштардын колуна кол, бутуна бут болуп, кыргыз элинин сабатсыздыгын жоюуга, маданиятын өстүрүүгө белсенип киришип, опол тоодой эмгек кылышкан. Алардын катарын 1926-жылы адабиятчылар: Ж. Турусбеков, К. Баялинов, М. Элебаев, Ж. Жамгырчиев, К. Маликов, А. Токомбаев, А. Убукеев толуктап, улуттук басылманын беделин көтөрүүгө чоң салым кошкон. Алардын публицистикалык чыгармаларынын бардыгы элдин аң-сезимин көтөрүүгө, совет бийлигин чыңдоого, кулатылган таптардын калдыктары менен күрөшүүгө, жаңы түзүлүштүн артыкчылыгын даңазалоого арналып, дайыма күндөлүк коомдук-саясий маселелерге өз убагында үн кошуп, терс көрүнүштөр менен көркөм сөздүн таасирдүү күчү аркасында күрөшүп, совет өкмөтүнүн жеңишин, ийгиликтерин пропагандалашкан.

Мына ушул улуттук жазууга жетүүнү эңсеп келген интеллигенция “Эркин Тоодон” кийин 1926-жылы “Ленинчил жаш”, “Коммунист”, 1928-жылы “Жаңы маданият жолунда” сыяктуу газета-журналдарды чыгарып, 1926-жылы Кыргызстан мамлекеттик басмасын түзүүгө жетишти. Андан бери кыргыз журналистикасы бир кылым жашап, замандын агымына жараша өзгөрүп, маанилик, мазмундук жактан жаңыланып келет. Ушундан улам кыргыз журналистикасынын пайда болушун жана анын калыптаныш мезгилин Революцияга чейинки, Революциядан кийинки, Улуу ата мекендик согуш жылдарындагы, Эгемендикке чейин жана Эгемендүү жылдарда деп бөлүп кароого болот.

Тилекке каршы, кыргыз элинин революцияга чейинки жана андан кийинки адабий-көркөм мурасы адабиятчы окумуштуулар тарабынан ар тараптуу изилденип, канчалаган илимий эмгектер жазылганы ме-

нен, биз сөз кылып жаткан публицистиканын тарыхый өнүгүшү толук изилденбей, бир калыпка салынбай келе жатканын моюнга алуу керек. Бул эмгекти жазып жатканда кыргыз публицистикасы качан жана кандай шарттарда пайда болду, анын расмий тарыхый биографиясы башталганга чейинки тарыхы болгонбу, эгерде болсо ал кайда деген суроого так жооп алуу кыйын болду. С. Жигитовдун “Кечээкинин сабактары, бүгүнкүнүн талаптары”, Ж. Байдилдеевдин “Кыргыз-казак интеллигенциясынын байланыштары”, З. Бектеновдун “Замандаштарым жөнүндө эскерүү” деген сыяктуу негизинен адабиятка арналган эмгектерден, гезит-журналдарга чыккан эскерүүлөрдөн кыскача гана маалыматтар табылып, публицистикага арналган атайын эмгекти кездештире алган жокпуз.

Жыйынтыгында, кыргыз публицистикасынын генезиси жана өнүгүү баскычтары дагы тереңден изилденип, кыргыз адабият таануу илиминде өз ордун табууга тийиш жана ал келечектин иши десек болот.

Ушундай эле маселе биздин изилдөөбүздүн темасы болгон А. Токомбаевдин публицистикадагы чыгармачылыгынын изилденишине байланыштуу “А. Токомбаевдин публицистикасы жана анын изилдениш тарыхы, методологиялык негиздери” деп аталган экинчи бөлүмдө көтөрүлөт. Токомбаевди Токомбаев кылып тааныткан алгачкы “Октябрдын келген кези” деген ырынан баштап, эң соңку макала-маектерине, чыгармаларына чейин, окумуштуулардын изилдөөлөрүндө, сын макалаларында орун алып, басма сөз беттерине жарыяланып келет. Деген менен, алар анын поэзиясынан тарта ыр менен жазылган романы, очерк, аңгемелери, повесттериндеги жана чыгармачылыгынын негизги өзгөчөлүгүн, артыкчылыгын комплекстүү талдоо жасоого, изилдөө жүргүзүүгө арнашкан. Бирок атайын публицистикадагы чыгармачылыгын изилдөөгө арналган илимий иш жазыла элек.

Биздин бул изилдөөбүзгө чейин улуу жазуучу Ч. Айтматовдон башка бир дагы кыргыз акын-жазуучуларынын публицистикасына байланыштуу илимий эмгек жазылган эмес. Кыргыз окумуштуулары тарабынан Айтматовдун бул багыттагы ишине арналып жазылган болгону эки диссертациялык иш бар. Анын бири Алтын Асанованын журналистика адистиги боюнча “Чыңгыз Айтматов – публицист” аттуу деген темада 1989-жылы Москвада корголгон кандидаттык диссертациясы. Экинчиси, 2017-жылы корголгон Качкынбай кызы Айгүлдүн “Айтматовдун публицистикасындагы сүрөткер жана доор маселеси” аттуу диссертациясы. Биринчи иште диссертант улуу жазуучунун журналисттик, публицисттик ишмердигин карап, иштин биринчи бабында Айтматовдун

кыргыз журналистикасындагы ордун, өзгөчөлүгүн белгилесе, экинчи бапта эмгек, согуш жана тынчтык маселелери Айтматов-публицисттин чыгармачылыгындагы негизги маселелерден экенин тастыктап, үчүнчү бапта элдүүлүк жана публицистикалык стиль маселелери боюнча талдоолор жүргүзүлгөн.

Ал эми С. Закированын 1980-жылы жазган “Публицисттин үнү” аттуу эмгеги [Закирова С. Публицисттин үнү. Адабий очерк. Жаштар үчүн [Текст] / С. Закирова. – Фрунзе: Мектеп, 1980. – 119 б.], Абдыкадыр Садыковдун “Чыңгыз Айтматовдун публицистикасы: Булак көзү жана дүйнө адабият өкүлдөрү” деген монографиясы [Садыков, А. Ч. Айтматовдун публицистикасы. Булак көзү жана дүйнө адабият өкүлдөрү [Текст] / А. Садыков. – Бишкек, 2007. – 111 б.] Ч. Айтматовдун публицистикадагы чыгармачылыгына арналган эмгектердин катарын толуктайт. С. Закирова Айтматовдун журналисттик багыттагы макалаларына назар салып, анын публицист катары тынчтык, Ленин, интернационалдык достук, жаратылышты коргоо сыяктуу дүйнөлүк глобалдуу проблемалардан тартып, Ата мекен, эне тили, айыл чарбачылыгы, Токтогул ГЭСи, турмуш-тиричилик жактан тейлөө сыяктуу маселелерге кайрылса, А. Садыков калемгердин публицистикасындагы ошол кезде көп изилдене элек улуттук жана жалпы адамзаттык идеяларынын карым-катнашына басым жасаган. Айтматовдун публицистикалык макалаларында бул проблеманын ар түрдүү жагдайлары боюнча айткан пикирлеринин эки негизги учуруна токтолуп, талдаган. Биринчисинде, “Улуттук” деген түшүнүккө кирүүчү компоненттерди мүнөздөп берсе, экинчисинде, чыгармачылыгын дүйнөлүк адабияттын контекстинде карап, анын классикалык, б.а. адамзаттык рухий көркөм дөөлөттөр менен карым-катнашын ачып берген.

Албетте, дүйнө жазуучусу Ч. Айтматовдун бул жааттагы чыгармачылыгына чет өлкөлүк окумуштуулар дагы кызыкпай койгон эмес. Бул жөнүндө айтпай кетүүгө болбойт. Мисалы, В. Ким “Литературно-эстетические взгляды Ч. Айтматова” аттуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясында жазуучунун публицистикаларына кайрылуу аркылуу анын адабий-эстетикалык көз караштарынын айрым багыттарын изилдейт (1983). Ал эми Чех изилдөөчүсү Марушак Ондрей болсо өзүнүн “Многообразие в единстве литературы социалистического реализма” (М., 1966) деген темадагы кандидаттык диссертациясынын бир глаvasын Ч. Айтматовдун “адам, журналист, сүрөткер” катары өзгөчөлүгүн иликтөөгө арнап, жазуучунун журналисттик багытта жазган алгачкы,

б.а. диссертация жазылган 1966-жылга чейинки 3-4 макаласын талдоого алып, аларды прозалык чыгармачылыкка даярдык катары сыпаттаган.

Тилекке каршы, бизде ушул эмгектерден башка кыргыз акын-жазуучуларынын публицистикадагы чыгармачылыгына арналган илимий иш жок. Бизге салыштырмалуу орустарда жана коңшу Казакстанда акын-жазуучулардын публицистикадагы чыгармачылыгын изилдеген эмгектер көп. Маселен, ошол эле Айтматовдун замандашы, көрүнүктүү жазуучу В. Распутиндин чыгармачылыгына байланыштуу “Публицистика В. Распутина: мировоззрение и проблематика”, Морозовдун «И. А. Бунин – литературный критик», А. О. Есдаулетовдун “Публицистика Ануара Алимжанова”, М. К. Иванованын “Публицистика в творчестве Курта Воннегута”, Е. Г. Култышеванын “Публицистика Л. Н. Толстого 1890-1910-го годов: Темы, проблемы, стиль”, Р. А. Нуртазинанын “Публицистика Габита Мусрепова” деген сыяктуу эмгектери. Ишти жазууда дал ушул эмгектер чоң таяныч болду.

Жыйынтыктап айтканда, ишти жазууда филология илимдеринин, анын ичинде кыргыз адабиятынын тарыхы, акын-жазуучулардын чыгармалары жана чыгармачылыгы боюнча ар кыл маселелерин чечмелеген фундаменталдуу иштер, ар түрдүү өңүттө каралган адабий-теориялык изилдөөлөр, адабият таануу илимдери тууралуу илимий эмгектер, кыргыз адабиятынын тарыхынын томдуктары жана бир катар адабиятчы окумуштуулардын акын-жазуучулар тууралуу жазылган эмгектери иштин методологиялык негизин түзгөндүгүн белгилеп кетүүгө болот.

“А. Токомбаевдин” публицистикасын изилдөөнүн объектиси, предмети, методдору” деген үчүнчү бөлүмдө калемгердин чыгармалары жана ал жөнүндө жазылган эмгектерге талдоо жүргүзүлүп, изилдөөлөргө обзор берилди.

Диссертациянын негизги объектиси катары А. Токомбаевдин республикалык басылмаларда жарык көргөн публицистикалык эмгектери, демонстрацияларда сүйлөгөн сөздөрү, өмүр таржымалы, чыгармачылыгы жана чыгармалары тууралуу жазылган дээрлик бардык эмгектер (газета-журналдык материалдар, эскерүүлөр ж.б.), анын чыгармачылыгын изилдеген илимпоздордун илимий эмгектери, макала-маектери, архивдеги материалдар жана калемгердин чыгармачылыгын өзүнүн изилдөөлөрүнүн объектиси менен предметине айланткан окумуштуулардын илимий-теориялык эмгектери да илимий булак катары пайдаланылып, ылайыгына жараша изилдөө объектисине киргизилди.

Диссертациянын предметин жазуучунун адабият, маданият жаатындагы көтөрүп чыккан маселелери жана адабият, маданият ишмерлери менен болгон байланышы түздү.

Ишти жазууда Аалы Токомбаевдин чыгармачылыгы, анын табылгалары тууралуу өз пикирлерин билдирген, баалоо жана сын пикирлери мезгилдүү басма сөз беттерине жарыяланган окумуштуулардын (К. Артыкбаев, К. Асаналиев, С. Жигитов, О. Ибраимов, А. Садыков, А. Эркебаев, А. Акматалиев ж.б.) макалалары, илимий иштери жана замандаштарынын (К. Маликов, Т. Сыдыкбеков, Ч. Айтматов ж.б.), бардык акын-жазуучулардын, окумуштуулар жана адабий сынчылар, замандаш калемдештеринин эмгектери талдоо-анализдерин колдонууда тарыхый-салыштырма, тарыхый-типологиялык методдор ыңгайлуу болду. Анткени алардын бир катар ойлору бири-бирине жакын жана толуктоочу багытта болгондуктан, өзүбүздүн гипотезаларды бекемдөөдө абдан маанилүү болгондугун белгилейбиз. Андан сырткары акын-жазуучулардын чыгармачылыгы боюнча адабият таануу илиминдеги буга чейинки кеңири колдонулуп келген төмөнкү методдор пайдаланылды:

1) тарыхый-обзордук – калемгердин чыгармаларынын жарыяланышы жана чыгармаларын түз жө кыйыр түрдө талдоого алган адабиятчы окумуштуулардын эмгектери боюнча обзор жүргүзүлдү;

2) салыштырма-типологиялык – А. Токомбаевдин макалалары башка акындардын, калемгерлердин чыгармалары менен салыштырылып изилденди;

3) адабий-теориялык – адабият таануу илиминдеги теориялык аныктамалар, жыйынтыктарга таянуу менен калемгердин чыгармаларына талдоолор жасалды.

Жыйынтыктап айтканда, изилдөө ишибизде бизге чейинки изилдөөлөрдү пайдаланууда бир катар – К. Асаналиевдин, Ш. Үмөталиевдин, А. Салиевдин, А. Садыковдун, К. Артыкбаевдин, С. Жигитовдун, К. Даутовдун, А. Эркебаевдин, А. Акматалиевдин, С. Байгазиевдин, Л. Үкүбаеванын, О. Ибраимовдун, К. Мамбеталиевдин, А. Асанованын ж.б. адабиятчы илимпоздордун эмгектери негизги курал жана көрсөтмө болгондугун, кыргыз публицистикасы жана анын генезиси тууралуу илимий эмгек жазуу келечектин иши экенин белгилейбиз.

Диссертациянын экинчи бабы “Аалы Токомбаевдин философиялык-эстетикалык табиятынын калыптануу мезгили” деп аталып, өзүнө үч бөлүмдү камтыйт. “Аалы Токомбаевдин публицист катары коомдук-саясий көз карашынын калыптанышы” деп аталган

биринчи бөлүмдө А. Токомбаевдин публицист катары коомдук-саясий көз карашынын калыптанышы, чыгармачылыгынын башаты болгон журналисттик ишмердиги талдоого алынат.

А. Токомбаевдин колуна калем кармап, акын, жазуучу, таланттуу публицист болуп калгандыгынын бир канча объективдүү жана субъективдүү себептери бар. Акын өзү белгилегендей, биринчиден, ал революцияга чейин төрөлгөн адам, өз элинин кайгылуу өткөндөгүсүнүн күбөсү болсо, экинчиси, анын тубаса таланты. Үчүнчүдөн, адамдын личность болуп калыптанышына жана талантынын ойгонушуна бир гана анын басып өткөн жолу себепкер болбойт, ага элинин тагдыры, маанилүү тарыхый доору жана социалдык өнүгүүлөр дагы түрткү болот. Андыктан кыргыз элинин Октябрь революциясына чейинки эзилген жашоосу, бай турмушу жана ага жетүү үчүн болгон Совет элинин күрөшү А. Токомбаевдин чыгармачылыгынын бүтүндөй өзөгүн түзөт. Ал тап күрөшүнүн таламдарында жазылган жана элди жаңы социалисттик курулушка чакырган чыгармаларында жаңы коомдук түзүлүш үчүн күрөштүн активдүү жоокери болгон.

А. Токомбаевдин алгачкы мезгилдеги чыгармалары түздөн-түз агитациялык жана пропагандалык максатты көздөгөн. Мындай өзгөчөлүк жалгыз А. Токомбаевге гана эмес, ошол кездеги бардык акын-жазуучуларга дагы мүнөздүү. Себеби алар чыгарманы революциянын иши үчүн күрөштүн абдан кубаттуу куралы катары карашкан. Коомдук аң сезимдин башка түрлөрүнө караганда публицистиканын окурмандын алдында жоопкерчилиги жогору болгондуктан, анын коомчулук алдында маалымат берүүчүлүк жана агитациялоодо агартуучулук касиетинин баасы да бийик экендигин туура түшүнүшкөн. Токомбаев чыгармачылыгынын алгачкы күндөрүнөн тартып эле тап душмандарына каршы күрөшүп, тайманбай, ар кандай коркутуп-үркүтүүлөрдөн тайсалдабай, улам алдыга кадам шилтеп, тап душманын "Балкадай" чаап турган. Ал көркөм өнөрдү биринчи кезекте тап күрөштүн куралы, шайманы деп түшүнгөн. Анын "Балка" деген псевдонимди алып жүрүшүнүн түпкү себеби да мына ушунда.

Чындыгында акындын алгачкы чыгармачылыгы ал САКУда окуп жүргөндө дубал газеталарга жана гезит-журналдарга чакан кабар жазуудан башталган. "САКУда окуп жүргөндө алгач казак тилинде чыккан "Жалкын" аттуу дубал газетага аз-аздан кабар жаза баштагам", — дейт өзү 1986-жылы 21-октябрда "Советтик Кыргызстанга" чыккан "Октябрда төрөлгөм, Октябрдын акынымын" деген эскерүү макаласында.

САКУнун орус, казак, тажик тилдеринде чыккан "Интернационал" газетасында көчүрмөчү, "Тунгуч адым" деп аталган кыргыз тилиндеги альманахтын уюштуруучуларынын дагы, чыгаруучулар тобунун дагы мүчөсү болгон. Акындын журналисттик ишмердүүлүгү 1928-жылы "Кызыл Кыргызстан" газетасына редактор болуп дайындалгандан баштап күч алган. Ал бул газетага биринчи жолу 1928-жылдын 19-августунан тарта 29-ноябрына чейин, анан кайра ушул эле жылдын 2-декабрынан 1929-жылдын 3-февралына чейин редактор болгон. "Кызыл Кыргызстанды" жетектеп турган кезинде Фрунзедеги Борбордук педтехникумдун алдында лениндик «Искра» газетасынын девизи болгон «учкундан жалын тутанат» деген ураанга үндөштүрүп уюштурулган «Кызыл учкун» аттуу адабий ийримине дагы жетекчи болуп шайланат. А. Токомбаев бул эки чоң милдетти бирдей аткарып, ошол кездеги жаш кыргыз интеллигенциясынын башын бириктирүүгө колунан келишинче аракет кылган.

"Чабуул", кийинки "Ала-Тоо" журналынын уюшулушунда да А. Токомбаевдин зор эмгеги бар. "Кызыл Кыргызстанда" "Чалкан" бурчу түзүлүп, кийин 1955-жылы А. Токомбаевдин демилгеси менен журналга айланат.

Корутундулай келсек, А. Токомбаевдин САКУда окуп жүргөндөгү кезинен башталган публицисттик чыгармачылыгы андан ары кулачын кенен жайып, адабият, искусство, эне тили, элдик мурастар, элдердин достугу, өмүр, өлүм, таалим-тарбия сыяктуу турмуштун бардык маселелерин камтып, публицистикалары алгалап өсүү мезгилиндеги адептүүлүктүн, патриоттуулуктун, аалам адамзатын толкунданткан тынчтык, достук, апааттуу согушка каршы көтөрүлүү маселелеринин элесин айкын чагылдырат деп толук кандуу айта алабыз. Анын ар бир макаласы эл үчүн, анын социалисттик жаңы турмушту куруу үчүн арналганын көрөбүз.

"А. Токомбаев жана адабият, маданият ишмерлери" деп аталган экинчи бөлүмдө калемгердин замандаштары тууралуу жазган эмгектери талдоого алынды. Токомбаев дагы өз учурунда замандаштарына, кесиптештерине, улуу-кичүү өнөр ээлерине өз оюн билдирип, бир катар эмгектерди жазган. Жазуучунун өнөр ээлерине жолдогон эмгектерин барактасаң, мактай турган жерден мактаган, сындай турган жерден сындаган, катуу айта турган жерден катуу айтып, кээде агалык кылып чыгармачыл жаштарга жылуу сөзү менен кошо ачуу сөздөрүн да айтып, кээде ашыра сындап койгон учурлары да кездешет. Юбилей ээлерине каалоо-тилектерин да билдирген.

Кыргыз элинин маданият ишмерлери жөнүндө жазган эмгектеринин арасынан Токтогулга көбүрөөк басым жасаганын жана анын чыгармаларын ар тараптуу изилдөөгө алганын көрүүгө болот. Ал тургай ал тууралуу роман жазып баштап, бирок тилекке каршы, акырына жетпей калган. «Токтогул», «Токтогулдун адабий күчүнүн негизи», «Тоо булбулунун ойгонушу» аттуу эмгектеринде Токтогулдун талантына таазим кылып, анын философиялык, этикалык, социалдык көз караштарына таң берип, тапкычтыгына суктанган. Акындын пикиринде, Токтогулдун терме ырлары башка ырчылардыкына такыр окшобойт. Алар турмуштун тунук түнөгүнөн алынган. Ырлары сөздүн бермети, акылдын тунугу, чындын каймагы, кирдебеген тунук, иштелген жана мүрөктүн суусу менен сугарылган өлбөс чыгарма [Токомбаев, А. Токтогулдун адабий күчүнүн негизи [Текст] / А. Токомбаев // Ленинчил жаш, – 1935. – 23-ноябрь].

Убагында реакциячыл акын деп жарыяланып калган Молдо Кылычтын адабий мурастарына да өзгөчө көңүл бурган. А. Токомбаев П. Никитчин, К. Юдахин менен биргеликте Кылычтын чыгармаларын жарыялоо маселесин колго алып, бир катар тоскоолдуктарды жеңип чыгып, акындын мурастарын сактап калууга колунан келишинче аракет кылган. Акыры канчалаган аракеттерден кийин алар өз ордун, барк-баасын алды. Бирок акындын кызы айткандай, тилекке каршы, аларды өзү көрбөй калды.

Тоголок Молдонун тагдыры дагы А. Токомбаевди ойлондурбай койгон эмес. “Биздин Тоголок Молдо” (Ленинчил жаш, 1960, 10-июнь) аттуу эскерүү макаласында революцияга чейинки Тоголок Молдонун өмүрү оор, чиелүү, машакаттуу жана чегинбеген кайрат менен өткөндүгүн белгилеп, турмуштун оор сыноосуна моюн сунбастан, өзүнүн жигердүү аракети менен кат окуу гана эмес жазганды да үйрөнүп, аны акындык шыгынын келечегине шарт берген куралы кылганга жетишкендиги туурасында ойлорун билдирет. Тоголок Молдо жазгыч акын гана эмес, ал атактуу эпосторду аткарган жомокчу, анын бизге калтырган мурастарынын кымбаттыгы: анын көптүгүндө эмес, анын маанисинде жана анын ар түрдүүлүгүндө, көп түркүн жанрдуулугунда; табышмактан тартып эпоско чейин топтолгон байлыгында, ошондой эле оригиналдык лирикадан поэмаларга чейин жашаган доорунун күзгүсү катарында бааланып, жаш адабиятыбыздын тарыхын байытып, жүз жашаса да али да болсо өңүн өчүрбөй, жаркыраган өмүрүн улантып жаткандыгында экенин айтат.

А. Токомбаев профессионал жазма адабияттын жаңыдан бүчүр алып, саналуу чакан чыгармалар менен башталып, бирок тез эле чоң

ийгиликтерге жетишип, чыгармалары менен тез эле оозго алынып, элге тааныла баштаган кыргыз жаштарынын дээрлик ар биринин чыгармачылыгына, чыгармаларына кайрылып, өзүнүн пикирин ачык айткан, сын көз караштарын билдирген баяндамаларды, макалаларды, эскерүүлөрдү жазган. Ал Ж. Турусбековду жигиттин мөлү десе, К. Маликовду шамдагай акын, чечен трибун акын, К. Акиевди патриот, чаалыкпаган, күжүрмөн акын, Г. Айтиевди – Кыргызстан сүрөт искусствосунун пионери деп атаган.

Ошол эле учурда А. Токомбаевдин айрым замандаш калемдештеринин айрым чыгармаларын ашкере сындап, коммунисттик идеяны ашыкча пайдаланып койгон учурлары бар. Муну биринчи кезекте Түгөлбай Сыдыкбековдун “Биздин замандын кишилери” романына, дунган акыны Ясыр Шивазанын “Чыныдагы жазуу” ырлар топтомуна жана Узакбай Абдукаимовдун “Майдан” романына карата жазган сын макалаларынан көрүүгө болот. Бул үч чыгарма тең убагында өз күйөрмандарын тапкан, Т. Сыдыкбековдун “Биздин замандын кишилери” романы мамлекеттик деңгээлде эң жогорку сыйлыкка татыган. Ошондуктан айрым өнөр ээлерине болгон А. Токомбаевдин мамилесин, чыгармаларына карата жазган рецензиялары менен жоопторун Кадыркул Даутов адабий сынга экинчи салаа – вульгардык-социологиялык-саясий-идеологиялык сынды алып келген деп баалаган [Даутов, К. Тереңдиктер жана бийиктер [Текст]: макалалар / К. Даутов. – Фрунзе: Адабият, 1991. – 255-б.].

А. Токомбаевдин тигил же бул өнөр ээсинин чыгармачылыгындагы айрым бир көрүнүштөрүнө көңүл токтотуп, өз пикирин билдирген чакан макалаларынан жалпы чыгармачылыкка байланыштуу терең ойлорду, ошол эле учурда адашууларды көрүүгө болот. Андыктан окурман анын бул жааттагы ар бир макаласын окуп чыккандан кийин гана анализ жүргүзүп, өзүнүн баасын берет деген ишенимдебиз.

“Дүйнө адабиятынын өкүлдөрү жана Токомбаевдин адабий көз караштары” аттуу үчүнчү бөлүм А. Токомбаевдин СССР жана дүйнө жазуучулары тууралуу жазган макала-маектерин талдоого арналат. А. Токомбаев боордош казак элинен тарта, бүткүл советтик, дүйнөлүк элдердин чыгаан, атактуу инсандары менен чыгармачылык байланыш, достук ымалада болуп, алардын адабият-маданияты менен толук таанышып, ал тургай алардан үлгү алып, үйрөнүп келген. Ошол калемгерлерге, алардын эмгектерине көптөгөн макалаларын арнап, маектерде алар туурасында сөз кылуудан эч качан тажаган эмес. Чыгармачылыгындагы ыйык темасы – анын М. Горький менен болгон жолугушуусу,

андан алган таасирлери болгон. Эстегилерин эчен ирет кайталап жазса дагы устаты тууралуу жазгандан эч тажаган эмес.

Токомбаевдин Горькийге арнап жазган макалаларынан кийинки эле көлөмдүүсү азербайжан акыны Низамиге багышталат. Ал 1947-жылы “Советтик Кыргызстанга” “Түбөлүк өлбөй турган адам”, ушул эле жылы “Кызыл Кыргызстанга” “Улуу Низами” деген макаласын жарыялайт. Бул эмгектеринде сегиз кылым мурда жашап өткөн Низаминин, “Казынанын ырлары”, “Хосров-Ширин”, “Лейли-Мажнун”, “Жети сулуу”, “Искендер наама” сыяктуу алтын казыналарынын узак доорду басып, совет элине жетишине жана анын урматына бүтүн дүйнө юбилей өткөрүп жатканына баа берип, Низаминин өмүр баянына, анын гуманисттигине, адамгерчилигине, илимпоздугуна кенен токтолот. Ал бул макаласы менен Низаминин бардык гениесин көрсөтө албай тургандыгын, ал жөнүндө эчен китептер жазса да аздык кыларын айтат.

А. Токомбаев өз чыгармачылыгында орустун улуу Толстой, Некрасов, Крылов сыяктуу акын-жазуучуларынан дагы жылуу сөзүн аяган эмес. Ал орус элинин классик акын-жазуучуларына арнаган макалаларында аларды жөн гана эскерип койбостон, чыгармачылыгына кайрадан жаңыча көз караш менен карап, өзүнүн ой-пикирлерин, алардын чыгармачылыгына карата мамилесин, көз карашын ачык билдирген.

Жыйынтыктап айтканда, А. Токомбаев советтик өнөр ээлеринен тартып дүйнө жазуучуларына чейин, ал тургай тээ сегиз кылым мурда жашап өткөн Низами, беш жүз жыл мурун атагы чыккан Навоиден баштап өзү жашаган доордон жүз, эки жүз жыл мурун жашап өткөн жана өзү менен замандаш кыргыз, орус, чыгыш, дүйнө акын-жазуучуларына, алардын жашап өткөн дооруна, өмүр баянына, чыгармачылыгына жана чыгармаларына кайрылып, алар чыныгы гумандуулугу, ар кандай терс көрүнүштөргө келишпес мамилелери, бийик чеберчилиги менен башкалардан айырмалангандыгын белгилейт. Бул эмгектери биз үчүн, өзгөчө азыркы ааламдашуу доорунда жашап жаткан жаштар үчүн табылгыс руханий байлык жана көөнөрбөс мурас, тарых болуп бере алат. Эл акынынын жогорудагы ойлору, пикирлери аркылуу бизге чейин жашап өткөн акын, жазуучулар, жалпы эле маданият ишмерлери тууралуу кабардар болубуз, алардын тагдырлары менен таанышып, чыгармаларына сугарылабыз.

Үчүнчү бап “Аалы Токомбаевдин публицистикалык чыгармаларынын тематикасы жана проблематикасы” деп аталып, үч бөлүмдөн турат.

А. Токомбаевдин чыгармаларынын тематикалык чөйрөсү кең, мүнөзү жагынан ар түрдүү. Анын ар бир кайрылган темасы ошол кездеги турмуштун бардык сферасынан алынган, турмуштун өзүндөй ар кыл да, ар жактуу да. Үчүнчү баптын “Публицисттин чыгармачылыгындагы негизги маселелер жана элдик мурастар” деген биринчи бөлүмүндө дал ушул маселе каралды. Публицистиканын башка жанрлардан чоң өзгөчөлүгү – жазуучуну коомдук турмушка көбүрөөк тартат, дайыма коомдук турмуштун чын картинасын түзүү, учурдун көрүнүшүнө ишенимдүү баа берүү жана андан калыс жыйынтык чыгаруу, реалдуу келечекти көрсөтүү мүдөөсүн көздөйт. 20-30-жылдары кыргыз акын-жазуучулары үчүн дал ушул өзгөчөлүк негизги милдеттерден болгон. Алар коомдо болуп жаткан улуу революциялык өзгөрүүлөрдү, социалисттик курулуштун жаңылыктары менен артыкчылыктарын, тап күрөшүнүн, адамдардын жаңы турмушка, жаңы эмгекке болгон карым-катнашын чыгармалары аркылуу чагылдырып, коомчулуктун маданий деңгээлин жогорулатышы керек эле.

Ушундай милдетти мойнуна алган А. Токомбаев 30-жылдардын башында И. В. Сталин баш болуп көтөргөн “Социалисттик реализм” деген аныктаманын өтөсүнө жетүүгө белсенип иштеген. СССР адабиятында “Социалисттик реализм” методунун кабыл алынышы башка демилгелүү, таланттуу кыргыз жаштары менен бирге А. Токомбаевди дагы жаш адабияттын идеялык жактан тазалыгы, анын партиялык принципте болушу жана социалисттик реализмдин калыптанышы үчүн күрөшкө милдеттендирди. Бул темага арнап ондогон макалаларды, баяндамаларды жазды. Алгач 1931-жылы “Чабуул” журналынын биринчи санына идеологиялык тап күрөштө журналдын аткара турган милдеттери жөнүндө жазган макаласында өз оюн билдирип чыкты.

1932-жылы ВКП(б) БК “Көркөм адабият уюмдарын кайра түзүү жөнүндө” токтом кабыл алып, ага ылайык КырААП жоюлуп, Кыргызстан Жазуучулар союзун уюштуруу комитети түзүлгөн. 1934-жылы 22-25-апрелде өткөн кыргыз жазуучуларынын I съездине чейин «Кыргызстан кеңеш адабияты» журналынын 1933-жылдагы №6 санына жарыялаган «Адабият айланасындагы жеңиштер жана милдеттер», Кыргызстандын кеңеш жазуучулары менен адабият окуучуларынын чогулушунда жасаган «Адабият жат идеядан таза болсун» аттуу баяндамасы («Кыргызстан кеңеш адабияты» 1933. №5.), «Жазуучулар съездине эмне менен келесиңер» («Кызыл Кыргызстан» 1934.04.08), деген сыяктуу бир катар макалаларында социалисттик реализм маселесин көтөрүп чыгып, олуттуу ой-пикир, сунуштарын билдирген. Ушундан

улам акындын ой-жүгүртүүлөрүндө социалисттик реализм маселеси өзгөчө маанилүү экендиги ачык байкалат.

Убагында акын-жазуучулардын эң негизги милдети турмуш чындыгын жазуу болгон. Ошол турмуш чындыктарынын ичинен ар бир кыргыз акыны, жазуучусу кайрылбай кое албаган, ал жөнүндө жазбай коюуга мүмкүн эмес болгон – Ленин, Коммунисттик партия, революциянын жеңиши сыяктуу темалар бар эле. Бул темага кайрылбаган бир дагы кыргыз акын-жазуучусу болгон эмес. Кыргыздын башка акын-жазуучуларындай эле бул тема А. Токомбаевдин дагы чыгармачылыгындагы эң ыйык, эң кымбат жана өтө чоң жоопкерчилик менен мамиле кылган темаларынын бири. Себеби ал жашаган доордун тарыхынын жаркыраган барактары аны менен тыгыз байланышта.

“Кыргыздардын турмушу менин көз алдымда өзгөрдү. Азыр болсо көргөн жаман түш сыяктуу элдик түйшүктүн каардуу элестери көз алдына тартылат. Жакырчылык, өнөкөт дарт бүтүндөй үй-бүлөнү өлүмгө дуушар кылып, жалпы билимсиздик кылымдан берки келе жаткан элдин энчиси болгон. Ленин, Совет өкмөтү элибизди запкыдан куткарып, жерибизге билимдин нурун чачты”, – дейт ал “Улуу Ильичке” аттуу макаласында.

Элдердин достугу дагы анын публицистикасындагы орчундуу маселелердин бири болуп саналат. Анткени ал Совет элдеринин бардык жеңиштери улуу достуктун аркасында келген деп эсептейт. Достук темасына келгенде СССР элдеринин достугун, айрыкча орус эли менен казактардын кыргыздар менен болгон жылуу мамилесин да кадырлайт.

Жыйынтыктап айтканда, А. Токомбаевдин “эски менен күрөш”, “жаңыны даңазалоо”, “адабият жана искусство”, “адабият жана көркөм сөз чеберлери”, “тынчтык”, “сүйүү жана махабат”, “таалим-тарбия”, “достук”, “элдик байлык”, “элдик мурас” сыяктуу темаларда жазган макалалары, конференцияларда, митингдерде сүйлөгөн сөздөрү, баяндамалары жана маектери, маанилүү темаларга жана проблемаларга карата айткан далилдүү ой-пикирлери кыргыз адабиятынын, маданиятынын кайсы бир деңгээлге көтөрүлүшүнө зор салымын кошкондугун баса белгилөөгө болот.

Кыргыз маданиятынын, адабиятынын өнүгүп, өсүшүнүн уюткусун түзгөн эң чоң баа жеткис баалуулук “Манас” эпосу – А. Токомбаевдин чыгармачылыгындагы эң баалуу жана өлбөс-өчпөс темасы. Эпостун акынга тийгизген таасири, орду жана анын айланасындагы карама-каршылыктар тууралуу сөз иштин “Манас” эпосу жана Аалы Токомбаев” аттуу бөлүмүндө каралып, талдоого алынды.

Биздин улуу акын-жазуучулардын дээрлик баардыгы чыгармачылыгында жана турмуш жолунда “Манаска” кайрылып, эпос жана анын баалуулуктары жөнүндө жазып, чыгармаларында пайдаланып келишкен. Алар бул жолдон кыйгап өтө алышкан эмес, өтө да албайт болчу. Себеби бала кезинен элдик оозеки чыгармачылыкка сугарылып, эпосту жомок, болгондо да баатырдык улуу жомок катары кабылдап, баардыгы ага таасирленген, ошондон таалим-тарбия алышкан, Мекенди сүйүүгө үйрөнүшкөн. Түгөлбай Сыдыкбеков, Кубанычбек Маликов, Аалы Токомбаев, Мукай Элебаев, Чыңгыз Айтматов сыяктуу алгачкы профессионал акын-жазуучулардын баардыгы жомокчулардан же ата-энесинен, чоң ата, чоң энесинен уккан эпостун узун сабак ырларын аңсезимине сиңирип алып, кийин ошол бала кезинде эсинде калгандарын бир далай чыгармаларында пайдаланган. Башкача айтканда, алардын чыгармачылык жактан өсүп-өнүгүшүнө “Манас” эпосунун тийгизген таасири абдан чоң болгон.

Манасты бала кезинен бүтүндөй кан-жүнүнө сиңирип алган Токомбаев дагы чыгармаларында эпостун өзүнө сиңген, мекенчилдикке, баатырлыкка үндөгөн тарбиялык маанисин айрым сюжеттери аркылуу окурмандарына жеткирүүнү милдет катары көргөн. Ал эпостун «китептик доорго» келишине, эпос катары сакталып калышына жана кыскартылып, бириктирилип чыгарылышына дагы опол тоодой салым кошкон.

Тилекке каршы, “Манас” эпосу биздин акын-жазуучулардын инсан болуп калыптанышына, чыгармачылык жактан өсүп-өнүгүшүнө канчалык таасирин тийгизсе, эпостун айланасындагы карама-каршылыктар тескерисинче, ошончолук көз караштардын кагылышына алып келген. Андыктан адабият дүйнөсүндө “Үч дөө” деп аталып калган үч академик – Аалы Токомбаев, Түгөлбай Сыдыкбеков жана Чыңгыз Айтматовдун эпостун айланасында болгон талаш-тартыштуу маселелерине да кайрылууга туура келди. А. Акматалиев айткандай, алардын эпоско болгон көз караш мамилесинде жалпылыктар канчалык болсо, ошончолук айырмачылыктар бар [Акматалиев, А. “Манас”, Сыдыкбеков, Айтматов [Текст] / А. Акматалиев // “Кут Билим”, 2022. — №19].

Буга чейин бул темаларга Ш. Бейшеналиев, К. Артыкбаев, А. Стамов, С. Станалиев, К. Асаналиев, А. Айткеев, А. Акматалиев сыяктуу бир топ адабиятчылар, илимпоздор кайрылып, булардын ортосундагы чатакташуулар кайдан чыкты, эмнеден тутанды, аягы кандай болду, кимдин канчалык деңгээлде катыштыгы жана утушу бар деген суроолорго жооп табууга аракет кылышты. Алардын бири, окумуштуу

А. Акматалиев “Ал карама-каршылыктардын тамыры барып идеология маселесине такалгандай” деп [Акматалиев, А. “Манас”: Талаш. Таймаш. Баалаш [Текст] / А. Акматалиев. – Бишкек: “Мега формат”, 2022. – 3-б.] жыйынтык чыгарат.

Жыйынтыгында, биз дагы А. Акматалиевдин бул оюна кошулуу менен жогоруда аталган инсандардын бардыгы “Манас” эпосунун чыныгы күйөрмандары жана алардын ар биринин өз чындыгы бар экендигин, алардын адабияттагы, маданияттагы жана искусстводогу ордун эч ким баса албай тургандыгын баса белгилеп кетебиз.

А. Токомбаевдин публицистикасы жанрдык көп түрдүүлүгү менен да айырмаланып турат. Үчүнчү баптын үчүнчү бөлүмү дал ушул темага арналат. Газеталык кабарлар, фельетондор кыргыз жазуучулары үчүн реалисттик прозаны өздөштүрүүдөгү алгачкы көрүнүктүү баскычы болуп, жаш авторлордун макалалары, фельетондору көп учурда бай-манаптардын, улутчулдардын бетин ачууга багытталган. Коомдогу мындай жат көрүнүштөрдүн бетин ачуу – А. Токомбаевдин чыгармачылыгындагы негизги багыттардын бири. Анын «Калпакбай», «Кудайкулдун кудурети» аттуу фельетондору колхоз активдеринин арасына кирип кеткен атка минер, жегичтердин, эл бузарлардын бетин ачып, алардын кылык-жоруктарын ашкерелеп, шылдыңга алат.

А. Токомбаев кыргыз совет адабиятында сатиралык ыкты да биринчи баштагандардын катарында. “Кошоевге” жана “Чалкар менмин” деген ырлары сатиралык поэзиянын башаты катары бааланып келет [Мамбеталиев, К. История кыргызской сатиры: Учебник для вузов [Текст] / К. И. Мамбеталиев. – Бишкек, 2014. – 107-б.].

А. Токомбаевдин сөзү аябагандай курч болгон. Мезгил талабын өз убагында сезип, тез кабыл алып, аны кайра көркөм сөздүн каражаты менен элге берүү акынга табияттын энчилеп берген таланты эле. Анын “Он чылык”, “Мен чалкан”, “Чалкандан талкалануучулар”, “Кандай кишиң”, “Чалкан эсеби” аттуу чыгармалары кошоматчылыктын, уруучулуктун, жаатчылыктын, паракорчулуктун, көпкөнчүлүктүн, бюрократтыктын бетин ачууда чоң жардамга келген.

“Кошоматты сүйгөндөр,

Кошомат деле кыла алат.

Ал күчсүздүн белгиси,

Күчөнүп кайда бара алат?

Эптеп-септеп күн көргөн,

Эки эле күндүк далалат”, – деп 1929-жылы жазган

“Кошоматчыга” аттуу алты сап ыры ушул күндө дагы күчүн жоготкон

жок десек болот.

Отузунчу жылдары публицистикадагы оперативдүү жанрлардын бири катары автобиографиялык очерктер тез өнүгө баштаган. Себеби ал кездеги акын-жазуучулардын дээрлик бардыгы өздөрүнүн башынан өткөргөн күндөрүн чыгармалары аркылуу элге жеткирүүгө белсенишкен. Мындай автобиографиялык очерктердин мүнөздүүлөрү катарында Аалы Токомбаевдин «Биз балапан кездерде» [Токомбаева, Т. Аалы Токомбаев – сынчы жана адабиятчы [Текст] / Т. Токомбаева, К. Артыкбаев, Б. Исакова. – Бишкек: Бийиктик, 2009. – 852-883] аттуу очеркин көрсөтүүгө болот. Эл акыны бул автобиографиялык очеркин «Эстеликтер» деп атаган. Чыгарма бир жагынан көркөм мемуардын, экинчи жагынан биографиялык көркөм очерктин касиеттерин айкалыштыруу менен жазылган. Негизги сюжети автордун өз өмүр жолунан, турмуштук тажрыйбаларынан алынган.

Мындан сырткары А. Токомбаевдин ар бир мезгилдеги коомдо, адабий чөйрөдө болуп жаткан өзгөрүүлөргө, кубулуштарга жана окуяларга карата жазган курч макалалары, маектери, баяндамалары анын көп жанрда жаза билген мыкты калемгер экендигин далилдеп турат. Анын “Манас” эпосуна, кыргыз тилине жана адабияттын өнүгүшүнө арналган макалаларынын кыргыз публицистикасында өзгөчө орду бар.

Демек, Аалы Токомбаев чыгармачылыгында публицистиканын кайсы гана жанрында иштебесин, кандай теманы жазбасын баарында тең чыныгы чоң талант, чыныгы сүрөткер экендигин көрсөтө алган. Анын каармандары совет өкмөтүн курууда активдүү катышкан, коммунисттик партия үчүн жан аябай эмгектенген карапайым дыйкандан баштап, согуш учурундагы жоокер, советтик жогорку кызматкерлерге чейин болгон.

Жалпысынан алганда, А. Токомбаевдин көркөм чыгарма менен бирге публицистиканы бирдей алып кеткендиги – анын эң негизги өзгөчөлүгү десек болот. Бул жанрдын өнүгүшүндө, айрыкча, адабият, тил, маданият, элдик көркөм мурастар тууралуу көтөрүлгөн маселелерде А. Токомбаевдин алгачкы эмгектеринен тартып, өмүрүнүн акырына чейинки жазган макалалары, маектери, баяндамалары коомчулуктун, окурмандардын көңүлүнөн ордун таап, сөз курууда мыкты чебер жазуучу катары адабий чөйрөдөн өзүнүн татыктуу ордун алды. Анын замана, бүткүл адамзаттын тагдырына арналган философиялык ой-толгоолору публицисттик чыгармачылыгынын негизги өзгөчөлүгү болуп саналат.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык ишибизде иликтөөлөрүбүздү жыйынтыктап жатып төмөндөгүдөй корутундуга келдик:

1. А. Токомбаевдин чыгармалары жана чыгармачылыгы боюнча бүгүнкү күнгө чейин бир катар диссертациялык, монографиялык мүнөздөгү илимий эмгектер, көптөгөн адабий сын, обзордук, портреттик, юбилейлик макалалар жазылды. Адабиятчы окумуштуулар: К. Артыкбаев өзүнүн кандидаттык ишинде А. Токомбаевдин акындык чеберчилигинин маселелерин анын ыр менен жазылган “Таң алдында” романы аркылуу ачып берсе, С. Тиллебаев кыргыз поэзиясындагы коллективдештирүү темасын “Өз көзүм менен” поэмасынын мисалында талдоого алган. А. Токомбаевдин чыгармачылыгына алгачкылардан болуп кайрылган Ш. Үмөталиев, А. Садыков, К. Асаналиев, А. Салиев, К. Даутов сыяктуу бир катар илимпоздордун эмгектери дагы калемгердин мурасын түбөлүк сактап, муундан муунга өткөрүп берүүдө баасы-баркы чоң. Бирок ал эмгектердин баардыгы калемгердин поэзиялык, прозалык чыгармаларына, чыгармачылыгына арналып калгандыктан, калемгердин публицистикадагы чыгармачылыгына арналган илимий иш жок. Ошол себептүү биздин ишибизде А. Токомбаевдин публицистикасын системалуу, тоолук талдап чыгуу максатына жетүү аракети көрүлдү. Анткени публицистика А. Токомбаевдин чыгармачылыгынын жогорку жана жемиштүү бир салаасы болуп эсептелет. Анын коомдук-саясий көз карашы публицистикалык чыгармачылыгында тыгыз карым-катышта чагылдырылган. Элдик мурастар, адабият, көркөм өнөр маселелери камтылган макала, маектери, коомдук-саясий көрүнүштөргө карата айткан ой-пикирлери публицистикадагы чыгармачылыгынын өзөгүн түзөт.

2. Адабият таануу илиминде кыргыз публицистикасынын генезиси жана өнүгүү баскычы, анын ичинде кыргыз акын-жазуучуларынын публицистикадагы чыгармачылыгы бир бүтүндүктө илимий изилдөөгө алына элек. Биздин эмгектин өзгөчөлүгү кыргыз публицистикасы жана анын өнүгүү баскычы залкар жазуучу А. Токомбаевдин публицистикадагы чыгармачылыгы менен байланышта каралгандыгында. Биз Токомбаевдин публицистикаларын изилдөө менен кыргыз адабият таануусунун масштабын кеңейтүүгө салым кошо алабыз деген ишенимдебиз.

3. Публицистика жазуучуну коомдук турмушка көбүрөөк тартат, дайыма турмуштун чын картинасын түзүү, учурдун көрүнүшүнө ишенимдүү баа берүү жана андан калыс жыйынтык чыгаруу, реалдуу келечекти

көрсөтүү мүдөөсүн көздөйт. Бул жанр ушундай өзгөчөлүгү менен Токомбаевди коомдук турмушту реалдуу чагылдырууга, калыс жыйынтык чыгарууга жетелейт. Ал чыгармачылыгынын алгачкы күндөрүнөн тартып эле калем менен тап душмандарына каршы күрөшүп, алгач “Чалкар”, андан кийин “Балка” деген псевдонимдин татыктуу ээси болууну өзүнүн милдети катары көрөт. Коомдо болуп жаткан көрүнүштөргө, эне тили жана кыргыз адабиятынын, “Манас” эпосунун айланасындагы маселелерге арналган курч макала, маектери менен кыргыз публицистикасынын түптөлүшүнө жана өнүгүшүнө чоң салым кошот.

4. А. Токомбаев – бүтүндөй коом, мамлекеттик түзүлүш, социалисттик курулуш, чарба жүргүзүү, адабиятты өнүктүрүү деген сыяктуу күн тартибинде, көңүл борборунда турган маселелерге карата көптөгөн курч макалаларды жазган көрөгөч публицист. Анын көз карашы коомдун өнүгүшү менен эриш-аркак өнүккөн. Айрыкча 30-жылдардагы Жазуучулар союзунун съездинин алдында жазган макалалары, сүйлөгөн сөздөрү, 30-50, андан кийин 80-жылдардагы “Манас” эпосунун, кыргыз тилинин айланасындагы маселелерге карата көз караштары, полемикалуу макалалары адабий процесстин өнүгүү динамикасын камтыйт.

5. А. Токомбаевдин публицистикалык чыгармаларынын тематикалык чөйрөсү кең, мүнөзү жагынан ар түрдүү. Ал өзү жашаган замандын саясий, маданий, тарыхый өнүгүшүн терең түшүнгөн, андыктан жаңы заманга жараша жаңы темада чыгармаларды жараткан. Анын Ленин, коммунисттик партия, революциянын жеңиши сыяктуу өлбөс-өчпөс темалары, адабий мурас, кыргыз тили, адабияттагы реалдуулук, тазалык, элдердин достугу, каада-салт сыяктуу ар бир мезгилдин чакырыктарына жараша жазган макала-маектери көтөрүлгөн проблемасына жараша баалуу.

6. А. Токомбаев публицистиканын бардык жанрында жаза билген мыкты публицист. Ал жанрдык жактан өтө бай чыгармалары менен кыргыз публицистикасын мазмундук жана жанрдык жактан байыта алды. Анын чыгармалары коомдо болуп жаткан көрүнүштү элдин аң-сезимине жеткирүүдө чоң курал болду. Айрыкча, Октябрь революциясынан кийин эски замандын калдыктарынан кутулуу мезгилинде жазган фельетондору, сатиралык ырлары, мамлекет түптөлүп, социалисттик курулуш жүрүп турган учурунда жазган макалалары, очерктери, митингдерде, өзгөчө Улуу ата мекендик согуш учурунда эл алдына чыгып сүйлөгөн жалындуу сөздөрү согуштагы жоокерлерге дем, эмгекчил элге кайрат берип турган. Анын адабиятты өнүктүрүү, өзгө-

чө “Манас” эпосунун элдигин далилдөө, кыргыз тилин сактап калуу сыяктуу маселелерге карата жазган курч макалалары, анда айтылган пикирлери, көз караштары бул жанрдын өнүгүшүнө жана калыптанышына өбөлгө болгон.

Андыктан, А. Токомбаевдин жанрдык жана тематикалык жактан ар түрдүү бай публицистикалык мурасын кыргыз элинин руханий жана материалдык маданиятынын байлыгы деп эсептесек болот. Анын бул жааттагы чыгармалары дагы бир топ иликтөөлөргө объект болуп бере алат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертацияда алынган илимий натыйжалар кыргыз адабият таануусунда публицистика жанрын жана кыргыз-акын жазуучуларынын публицистикадагы чыгармачылыгын изилдөө ишин жандандырууга, аны мындан ары өнүктүрүүгө олуттуу өбөлгө, таяныч болуп бере алат. Ошондой эле публицистиканын пайда болушу, калыптанышы, өнүгүшү жана анын табияты туурасында теориялык талкуулар уюштурулуп, бул багытта жаңы көз караштарды чагылдырган изилдөөлөрдү жүргүзүүгө болот. Кыргыз публицистикасы жана А. Токомбаевдин чыгармачылыгына байланыштуу изилдөө ишин жүргүзүү үчүн төмөндөгүдөй темаларды сунуштайбыз:

1. Кыргыз публицистикасынын генезиси жана өнүгүү баскычтары;
2. Кыргыз публицистикасынын изилдениш тарыхы;
3. Кыргыз акын-жазуучуларынын публицистикадагы чыгармачылыгын изилдөө;
4. Аалы Токомбаевдин публицистикалык чыгармаларынын өзгөчөлүгүн башка акын-жазуучулардын чыгармалары менен салыштырып, жаңыча методдо анализдөө.

Кыргыз адабиятындагы ар бир акын-жазуучунун публицистик чыгармачылыгын ачып, алардын жекелик өзгөчөлүктөрүн талдап бере турган болсок, кыргыз адабият таануу илиминин масштабы дагы да кеңейет.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ИЗИЛДӨӨНҮН МАЗМУНУ ТӨМӨНКҮ ЭМГЕКТЕРДЕ ЧАГЫЛДЫРЫЛДЫ:

1. Кийизбаева, Ч. К. Аалы Токомбаев – кыргыз публицистикасынын баштоочусу [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // – Москва: Ингернаука, 2016. – №6 (45). – 216-221-бб. https://www.elibrary.ru/title_about.asp?id=63423

2. Кийизбаева, Ч. К. Тагдыр жана көркөм чындык А.Токомбаевдин чыгармачылыгында [Текст] / / Ч. К. Кийизбаева // Эл агартуу: – 2016. – №9-10. – 28-31-бб. <https://elibrary.ru/contents.asp?titleid=69534>

3. Кийизбаева, Ч. К. А. Токомбаевдин чыгармачылыгындагы очерк жанры [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // Айтматов окуулары – 2016 эл аралык илимий-практикалык конференциясынын материалдары. – Бишкек, 2016. – 425-430-бб.

4. Кийизбаева, Ч. К. Аалы Токомбаев жана Токтогул [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2017. – №2. – 110-113-бб. <https://www.oshsu.kg/ru/page/45>

5. Кийизбаева, Ч. К. А. Токомбаевдин замандаш, акын, жазуучулар, искусство чеберлери жөнүндө ой-пикирлери [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2017. – №6. – 195-197-бб. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/1/about>

6. Кийизбаева, Ч. К. А. Токомбаев дүйнөлүк калемгерлер тууралуу [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2017. – №8. – 182-184-бб. https://elibrary.ru/title_about.asp?id=68259

7. Кийизбаева, Ч. К. Кыргыз публицистикасынын генезиси жана өнүгүү баскычтары [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // – БГУ жарчысы. – 2018. – №3 (45). – 264-267-бб. <http://www.bhu.kg/vestnik>

8. Кийизбаева, Ч. К. Аалы Токомбаевдин сынчылык өнөрү жана кыргыз адабий сыны [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // Эл агартуу. – 2018. №11-12. – 50-53-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=36995547>

9. Кийизбаева, Ч. К. Токомбаевдин публицистик чыгармачылыгындагы адабият маселеси [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // С. Нааматов атындагы НМУнун ЖАРЧЫСЫ. – 2021. – №1. – 145-150-бб.

10. Кийизбаева, Ч. К. Аалы Токомбаев жана кыргыз тили. [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // Эл агартуу – 2021. – №11. – 48-52-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48154810>

11. Кийизбаева, Ч. К. Кыргыз журналистикасы жана алгачкы карлыгачтар [Текст] / Ч. К. Кийизбаева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2022. – №1. – 24-29-беттер. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48700353>

Кийизбаева Чолпон Кудайбергеновнанын “Аалы Токомбаевдин публицистикасы” деген темадагы 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги создөр: адабият, жазуучу, жанр, журналистика, очерк, публицист, публицистика, сатира, стиль, тематика, фельетон.

Изилдөөнүн объектиси: А. Токомбаевдин республикалык басылмаларда жарык көргөн публицистикалык эмгектери жана акын тууралуу жазылган адабиятчылардын, илимпоздордун эмгектери, макала, маектери.

Изилдөөнүн предмети: А. Токомбаевдин адабият, маданият жаатындагы көтөрүп чыккан маселелери жана адабият, маданият ишмерлери менен болгон байланышы.

Изилдөөнүн максаты. А. Токомбаевдин публицисттик чыгармачылыгын жана анын тематикалык, жанрдык өзгөчөлүгүн, адабият жана маданият ишмерлеринин чыгармачылыгына болгон баасына системалуу анализ жүргүзүү, талдоо жана жазуучунун ой-пикиринин адабий-эстетикалык маанисин көтөрүү.

Изилдөөнүн методдору: макалаларын талдап жана жалпылап чыгуу үчүн анализ жана синтез методу; жазуучунун публицистикалык ойлорун башка булактар менен көркөм параллель коюп, баа берүү үчүн салыштырма талдоо ыкмасы; айтылган ойлорунун, идеяларынын азыркы окурмандар тарабынан кандайча кабыл алынып жаткандыгын андап билүү үчүн байкоо методу, тарыхый контекст жана илимий анализ методдору колдонулду.

Илимий иштин жаңылыгы акын, жазуучу А. Токомбаевдин публицисттик ишмердүүлүгүнүн алгачкы комплекстүү изилдөөгө алынышы.

Илимий натыйжаларды колдонуу боюнча сунуштар: диссертациялык иштин негизинде илимий монография жазууга болот. Аспиранттарга, кыргыз журналистикасын жана адабиятын изилдөөчүлөргө илимий булак боло алат. Жогорку окуу жайдын филология жана журналистика багытындагы студенттерине семинарларды жана тренингдерди өткөрүүгө жол берет. Окуу китеп жана окуу куралы катары кайра иштеп чыгууга негиз бар.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөө ишинде келтирилген фактыларды, чыгарылган тыянактарды ЖОЖдордогу филология, журналистика факультеттери, илим изилдөөчүлөр пайдалана алат.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Кийизбаевой Чолпон Кудайбергеновны «Публицистика Аалы Токомбаева» на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – кыргызская литература

Ключевые слова: жанр, журналистика, литература, очерк, публицист, публицистика, сатира, стиль, тематика, фельетон.

Объект исследования: опубликованные в республиканских изданиях публицистические произведения А. Токомбаева и труды, статьи, интервью писателей и ученых о поэте.

Предмет исследования: вопросы, поднятые А. Токомбаевым в области литературы и культуры, его контакты с деятелями этой же сферы.

Цель исследования: анализ творчества А. Токомбаева и его тематических, жанровых особенностей. Также проводится систематический анализ оценки его творчества деятелями литературы и культуры, повышение литературно-эстетической значимости мнения писателя.

Методы исследования: метод анализа и синтеза всей статьи и обобщение.

– Метод сопоставительного анализа для оценки авторской публицистической мысли в художественной параллели с другими источниками;

– Использовались метод наблюдения, исторический контекст и методы научного анализа, чтобы понять, как его мысли и идеи воспринимаются современными читателями.

Новизна исследования: новизна научной работы отмечена тем, что впервые в научной системе объяснена публицистическая деятельность поэта и писателя А. Токомбаева.

Рекомендации по использованию научных результатов: на основе диссертации можно написать научную монографию. Может быть научным источником для аспирантов, исследователей кыргызской журналистики и литературы. Позволяет проводить семинары и тренинги для студентов вузов по специальности филология и журналистика. Есть основа для переделки в виде учебника и пособия.

Область применения: факты, изложенные в исследовании, выводы могут быть использованы филологами, факультетами журналистики, исследователями в вузах.

ABSTRACT

of the dissertation work by Kiyizbaeva Cholpon Kudaibergenovna «Journalism of Aaly Tokombaev» for the degree of Candidate of Philological Sciences in the speciality- 10.01.01 – Kyrgyz literature

Keywords: essay, feuilleton, genre, journalism, literature, publicist, satire, style, subject.

Object of study: A. Tokombaev's journalistic works published in republican editions and works, articles, interviews of writers and scientists about the poet.

Subject of study: Issues raised by A. Tokombaev in the field of literature and his relations with literary and cultural figures.

The purpose of the study: systematic analysis of A. Tokombaev's journalistic work and increase the literary and aesthetic significance of the writer's opinion.

Research methods: analysis and synthesis method for analysis and generalization of articles;

– A method of comparative analysis to evaluate the author's journalistic ideas in artistic parallel with other sources;

– The method of observation was used to understand how the ideas expressed are perceived by modern readers.

The novelty of the study is marked by the fact that for the first time the publicist activity of the poet and writer A. Tokombaev was explained in a scientific system.

Recommendations for the use of scientific results: a monograph can be written on the base of the dissertation. It can serve as a scientific source for graduate students, researchers of Kyrgyz journalism and literature. It will provide an opportunity for students of higher educational institutions in the direction of philology and journalism to conduct seminars and trainings. There is a basis for revision it in the form of as a textbook and manual.

Scope of application: the facts presented in the research work, the conclusions can be used by philologists, journalism faculties, researchers in universities.

Басууга 03.09.2022-ж. кол коюлду.
Кагаздын форматы 60x84 1/16.
Көлөмү 1,87 б.т. Офсеттик кагаз. Нускасы 100.

«Мега Формат» басмасында басылды.

